

Treći sektor: okvir za razvoj civilnog društva i djelovanja u području okoliša*

Jasminka Ledić

Pedagoški fakultet, Rijeka

Sažetak

U ovom radu treći sektor (skupina organizacija koje se u okviru strukturalno-operativne definicije definiraju kao formalne, privatne, neprofitne u raspodjeli, samoupravne i dobrovoljne) vidi se kao okvir za razvoj civilnog društva i djelovanja u području zaštite okoliša. »Sovjetska revolucija udruživanja«, nastala kao rezultat krize socijalne države, krize razvoja, krize okoliša i krize socijalizma, odrazila se i na povećani razvoj trećeg sektora u zemljama u tranziciji, generirajući pritom i specifične probleme i zapreke razvoju sektora, povezane s općim problemima zemalja u tranziciji. Situacija u našoj zemlji, u stručnoj literaturi različito opisana, dodatno je obilježena ratnim prilikama. Unatoč teškoćama, treći sektor vidi se kao područje razvijanja ekoloških inicijativa, osobito kada se gleda kroz prizmu proliferacije strategije održivog razvoja, koja implicira otvaranje procesa odlučivanja o okolišu što većem broju ljudi. Ekološke inicijative u području trećeg sektora u nas ipak ostaju razmjerno nemoćne zbog sveukupnog konteksta u kojemu se odvijaju. Ipak, ovo ne smije zaustavljati neizmjerno važne akcije odgajanja za »održivi« životni stil.

Gljučne riječi: civilno društvo, treći sektor, okoliš

Postojanje dvaju velikih organizacijskih kompleksa — tržišta i države — unutar kojih je postalo uobičajeno dijeliti društveni život, danas je općeprihvaćeno bez obzira na golemu raznolikost entiteta na koje se ta dva apstraktna pojma odnose. No teško bi se moglo reći da takva suglasnost postoji kada se radi o odcertavanju trećeg kompleksa institucija, koji se — uvjetno — može nazvati trećim sektorom, a zauzima prostor izvan tržišta i države.

Nerijetko se kao razloge ovakvom stanju navodi velika raznolikost entiteta trećeg sektora koje je teško analizirati u korpusu jedinstvenog sektora ili znatnija moć i utjecaj tržišta i države od moći i utjecaja institucija trećeg sektora. Ipak, Salamon i Anheier (1992) nedostatak prihvaćanja zasebnosti trećeg sektora u javnom govoru, ali i u akademskim raspravama, vide ponajprije u slabosti i ograničenosti pojmova kojima se sektor spoznao i definirao.

Radi se, prije svega, o terminološkom čvoru, gdje je velik broj termina prisutan u uporabi: treći sektor,¹ neprofitni sektor, dobrotvorni sektor, nezavisni sektor, nepoprezivi sektor, nevladine organizacije, sektor dobrovoljnih udruženja, *économie*

* Zahvaljujem se dr. Vinki Uzelać i mr. Siniši Zrinščaku na sugestijama tijekom pisanja ovog rada.

¹ Glede činjenice da područje koje predstavljam ovim radom tek počinje biti predmetom ozbiljnijeg interesa naše akademske javnosti, vjerujem da bi trebalo ozbiljno poraditi na ustanovljavanju znanstvene terminologije ovoga područja u nas. Iako je termin »treći sektor«, koji je prvi put upotrijebila nekolicina

sociale i mnogi drugi. Svaki od ovih termina ističe pojedine aspekte, ponekad uz cijenu previđanja ili podcjenjivanja drugih aspekata.²

Stručna literatura nudi različite tipove definicija trećeg sektora (primjerice: **pravna**, koja organizacije trećeg sektora definira kao one koje zakon neke zemlje navodi kao takve; **gospodarsko-financijska**, koja naglašava izvor dohotka organizacije, pa se samo one organizacije koje dobivaju polovicu ili više prihoda od domaćinstava putem priloga uključuju u treći sektor; **funkcionalna**, koja naglašava funkcije ili ciljeve koje ove organizacije izvršavaju). Ipak, čini se da sektor logički i koherentno – koliko je to moguće s obzirom na specifičnosti – obuhvaća **strukturalno-operativna definicija** (Salamon i Anheier, 1992) koja naglašava temeljnu strukturu i djelatnost organizacije. S ovog aspekta treći se sektor definira kao skupina organizacija koje su **formalne** (dakle, do neke mjere institucionalizirane), **privatne** (institucionalno odvojene od vlade), **neprofitne u raspodjeli** (dakle, ne stvaraju dobit vlasnicima, odnosno ne postoje ponajprije zato da bi stvarale dobit, što ih razlikuje od privatnog poslovanja), **samoupravne**³ su (imaju vlastite unutrašnje načine upravljanja i nisu kontrolirane izvana) i **dobrovoljne**, tj. u znatnom stupnju sadrže dobrovoljno sudjelovanje bilo u provođenju djelatnosti ili u rukovođenju poslovanjem. Da bi se neka organizacija mogla smatrati dijelom trećeg sektora, mora u razumnoj mjeri pokazati svoje funkcioniranje u skladu sa **svakim** od ovih pet kriterija. Čini se da je od navedenih pristupa definiranju strukturalno-operativna definicija najpregnantnija, uz to i provjerena u komparativnim istraživanjima, pa bi je valjalo koristiti za buduća istraživanja trećeg sektora u nas.⁴

američkih znanstvenika (Etzioni, 1973; Levitt, 1973; Nielsen, 1979), možda najopćenitiji, najmanje određen, i za razliku od drugih termina koji se sinonimno rabe nema toliku konotacijsku vrijednost, smatram ga (za sada!) najpogodnijim za označavanje kompleksa institucija smještenih u prostor izvan tržišta i države u nas. Loša strana ovog termina jest što unaprijed implicira svojevrsno čitateljevo »predznanje«, dakle spoznaju da je vlada prvi a tržište drugi sektor. Poznato je da je terminološka zamršenost jedna od zapreka jasnoj specifikaciji trećeg sektora, pa nam inozemna (terminološka) iskustva tu teško mogu pomoći. Čini se da se ipak korištenje različitih termina može donekle povezati s afilijacijom autora pojedinih znanstvenim područjima: tako ekonomski analitičar Weisbrod (1988) govori o (dobrovoljnom) neprofitnom sektoru, Salamon i Anheier (1992) služe se terminom neprofitni sektor, iako priznaju da nije savršen. O'Neillova knjiga zove se *The Third America*. Julie Fisher (1993) kada spominje razvoj trećeg sektora, govori o nevladinom pokretu. Generalno, autori koji su bliži humanističkim znanostima češće govore o dobrovoljnom ili dobrotvornom sektoru. Ipak, čini se da tipični američki termin *nonprofit sector* nije općeprihvaćen u većini europskih zemalja (Anheier, 1988), pa se preporučuje (Anheier i Siebel, 1990), posebice za komparativne svrhe, prihvatiti termin »treći sektor«. Bežovan (1995), vjerojatno pod utjecajem američkih autora, govori o neprofitnim organizacijama. Pretpostavljam da će s vremenom razvoj trećeg sektora (bez navodnika!) u nas poprimiti definirani smjer, pa će možda neki drugi termin biti pogodniji za isticanje njegove osebjnosti, na način kako je *économie sociale* osebujan za Francuze, *nonprofit sector* za Amerikance, a *gemeinnützige Organisationen* i *gemeinwirtschaftliche Unternehmen* za Nijemce.

2. S obzirom na to da većina literature o ovom problemu dolazi s angloameričkog govornog područja, mislim da nije na odmet navesti termine koje koristimo u ovom tekstu kao i njihove engleske izvornike: za pojam *neprofitnog sektora* stoji *non-profit sector*; za pojam *dobrotvornog sektora* u engleskom stoji termin *charitable sector*; pojam *neoporezovanog sektora* odgovara engleski termin *tax-exempt sector*; *ne-vladine organizacije* (skraćeno: NVO) u engleskom su *non-governmental organisations* (skraćeno: NGO); za *sektor dobrovoljnih udruženja* u engleskom se rabi naziv *associational sector*, dok je pojam *économie sociale* (socijalna ekonomija) možda najbolje ostaviti na izvornom, francuskom jeziku, kako to obično čine i autori s engleskog govornog područja.
3. U engleskom izvorniku stoji *self-governing*, što Filipović englesko-hrvatskom rječniku u prvom značenju prevodi kao *samoupravan*.
4. Iako se i Bežovan (1995) u svom radu bavi pristupima definiranju neprofitnog sektora, ne preporučuje izričekom korištenje određene definicije.

Veoma je teško prikupljati egzaktnu empirijsku podatke o rastu trećeg sektora na globalnoj razini, ali se uvjerljivo ukazuje (Salamon, 1993) na svojevrsnu »svjetsku revoluciju udruživanja«. Salamon razloge ovoj pojavi nalazi u četiri krupna razloga: kriza socijalne države (*welfare state*), kriza razvoja, kriza okoliša i kriza socijalizma, ali se dodaju i razlozi poput pojačane potrebe ljudi za uključivanjem na lokalnoj razini, neuspjeha internacionalnih razvojnih programa i sveopćeg razočaranja djelovanjem velikih, tradicionalnih institucija koje funkcioniraju pod utjecajem političkih stranaka (M. Marschall, u: Knowles, 1995). Dakle, svjedoci smo eksplozije udruživanja, stvaranja organizacija na razini zajednice,⁵ grupa za uzajamnu pomoć⁶ i zaklada.

Ipak, bez obzira na širok spektar znakovitih aktivnosti trećeg sektora, čini se da još uvijek nedostaje prava mjera političkog prepoznavanja i vrednovanja aktivnosti trećeg sektora. Ovo se prije svega očituje u nedostatku povoljne atmosfere za razvoj sektora. Važno je razumjeti, i to osobito od strane vlasti, da aktivnosti trećeg sektora predstavljaju **privatnu**,⁷ **dobrovoljnu akciju usmjerenu javnom dobru** (Payton, 1988). No, da bi se akcija omogućila, valja biti zakonski regulirana, što na način pogodan za razvijanje trećeg sektora nedostaje u mnogim zemljama, osobito onim u našoj regiji.⁸

Je li se »svjetska revolucija udruživanja« dogodila i u nas?

Možda je u pokušaju ekspliciranja stanja, problema i razvoja trećeg sektora u Hrvatskoj najvažnije istaknuti (neugodnu) činjenicu da nas se u mnogim (komparativnim) pregledima razvoja trećeg sektora preskače⁹ ili su informacije koje se objavljuju kvalitativno i kvantitativno znatno ispod razine informacija o problemima u, primjerice, Mađarskoj i Poljskoj, a nerijetko su zasnovane na široj javnosti slabo dostup-

5 Iako nedovoljno razjašnjenog značenja i nedovoljno specificiranih faktora uključenih u razvoj zadovoljavajuće tipologije, termin »zajednica« (*community*) smatra se ključnim konceptom u društvenim znanostima (Crow i Allan, 1995). Najčešće se smatra da zajednica ima geografske, društvene i interpretativne dimenzije (*place, social structure, meaning*), ali se odnedavno i vrijeme uključuje u četvrtu dimenziju zajednice. No, nema sumnje da ovo područje zaslužuje mnogo više pozornosti i predmetu je posebne rasprave.

6 Rad grupa za uzajamnu pomoć zasniva se na pretpostavci da većina ljudi svojim prirodnim interpersonalnim vještinama komuniciranja i iskustvenog znanja ima sposobnost pomoći drugim ljudima. Mogu se definirati kao dobrovoljna udruženja pojedinaca ravnopravnog položaja koji nastoje riješiti zajednički problem (Humphreys i Rappaport, 1994, p. 218). Iako često nazivane grupama za samopomoć (*self-help groups*), čini se da ovaj termin ne obuhvaća u dovoljnoj mjeri uzajamnost pružanja pomoći koja se osjeća u takvim grupama, pa se sugerira da se u znanstvenim raspravama rabi termin »grupa za uzajamnu pomoć« (*mutual help group*), koji preciznije zahvaća zajednički i ravnopravan aspekt rada u grupi (Humphreys i Rappaport, 1994, p. 218). Čini se da se u mnogo slučajeva najbolja usluga može dobiti upravo od dobrovoljaca koji i sami pate od istog nedostatka i u poziciji su da najbolje razumiju problem (Douglas, 1983).

7 Termin *private* (privatan) uvriježen je u angloameričkoj literaturi s ovog područja. Mislim da ga jednostavan prijevod »privatan« uvijek ne zadovoljava, djelomice i zbog toga što je u nas kultura shvaćanja »privatnog« ponešto drugačija i ponekad nosi zbunjujući konotativni balast. Kada se termin »privatan« koristi u kontekstu rasprava o trećem sektoru, tada on označava aktivnost koja je osobna, neslužbena – dakle, privatna (Filipović, Englesko-hrvatski rječnik).

8 Definiranje »regije« također nije jednoznačno, no čini se da je u inozemnoj znanstvenoj i stručnoj literaturi, jednako kao i u publicistici, prihvaćeno da se o Hrvatskoj govori kao o »jednoj od država nastaloj raspadom bivše Jugoslavije«, da nas se uključuje u zemlje »u tranziciji« (vidjeti, primjerice, časopis *Transition*), odnosno u zemlje »Istočne i Centralne Europe« (East Central Europe). *Transition*, primjerice, analizira zbivanja u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza, Istočne i Centralne i Jugoistočne Europe, pa bi se moglo pretpostaviti šire shvaćanje regije.

9 U jednoj od najvažnijih komparativnih studija trećeg sektora (Anheier i Seibel, 1990) Hrvatska se ne spominje niti u indeksu pojmova.

nim (pa tako i teže provjerljivim) podacima. Tako je primjerice rad E. Le (1994), za koji se u predgovoru kaže da je »prvi ikada napravljen pokušaj da se razumije i osvijetli oživljavanje trećeg sektora u bivšim komunističkim zemljama«, u dijelovima koji se odnose na Hrvatsku načinjen – sudeći po popisu upotrijebljene literature – na osnovi jednog neobjavljenog rada, pa možda i stoji kritika (Bežovan, 1995: 202) da su informacije i stavovi o razvoju neprofitnog sektora u Hrvatskoj dani neutemeljeno. Vjerujem da se u prilog ocjeni našeg autora može navesti neobično zaključivanje, prema kojemu je, citirajući Arpada Baratha, navela da je vrlo teško na osnovi dostupnih podataka službenih statistike govoriti o veličini neprofitnog sektora u nas, dok u isto vrijeme zaključuje da je jedina iznimka u općem uzletu dobrovoljnih organizacija primijećena u Hrvatskoj, gdje je prije rata 1991. bilo 32.659 registriranih dobrovoljnih organizacija, prema 13.000 nakon tog perioda (bez navoda izvora informacije). Bežovan (1995:207), za razliku od ovog podatka, prema posebno naručenoj obradi Državnog zavoda za statistiku, navodi da je 1985. u Hrvatskoj bilo registrirano 11.391 društvenih organizacija i udruženja građana, dok je do 31. svibnja 1994. bilo registrirano još 13.478 društvenih organizacija i udruženja građana. Prema Bežovanu, očito, možemo govoriti o »revoluciji udruživanja« u nas, a prema E.Le jedini smo primjer gdje se ono nije dogodilo. Razloga ovome može biti više, no zasigurno im pridonosi i slaba zainteresiranost naše stručne i znanstvene javnosti za probleme trećeg sektora i filantropije.¹⁰ Jasno je, ipak, da se u ovom području u nas ipak mnogo više radi nego što se o tome – osim u prigodnim izvještajima, radnim materijalima i sl. – piše, ali začuđuje činjenica da je rad što sa znanstvenog aspekta otvara ovaj problem objavljen u nas tek nedavno (Bežovan, 1995).

Od četiriju spomenutih razloga (Salamon, 1993) proliferacije interesa za probleme trećeg sektora (kriza socijalne države, kriza razvoja, kriza okoliša i kriza socijalizma), već je na prvi pogled jasno da su u zemljama u tranziciji zastupljena sva četiri elementa »svjetske krize«, no nesumnjivo je da naša regija i naša zemlja posjeduje i svojevrsne specifičnosti na koje treba obratiti pozornost.

10 Područje filantropije čini zasebnu temu koja neće biti predmetom ovog rada. Zašto? Prije svega, valja razlikovati filantropiju od trećeg sektora. U mnogim se prikazima ova dva termina koriste naizmjenice, no čini se da je prvi u stvari dio drugoga (Salamon i Anheier, 1993). Ovaj je termin povezan s brojnim etičkim i vjerskim sustavima, filozofskim pokretima i idejama i društvenim okruženjima. Obično se vezuje uz dobrotvorne aktivnosti, građanski duh, čovjekoljubivost, društvenu kontrolu i socijalni rad, a u dvadesetom stoljeću (uglavnom) znači neslužbeno i dobrovoljno davanje pojedinaca ili skupine u javne svrhe (Curti, u Wiener, P.P. (ur.), 1973). Može se definirati i kao davanje vremena i vrijednosti, novca, vrijednosnih papira, imovine u javne svrhe (Salamon i Anheier, 1992). No, temeljni razlog zbog kojeg vjerujem da ovaj predmet zaslužuje posebnu raspravu, osobito kada ga stavimo u kontekst naših prilika, jest na tragu razmišljanja Miklósa Marschalla (u: Knowles, 1995, str. 15), prema kojemu u ovom globalnom pokretu udruživanja, a posebice promatrajući ulogu Sjedinjenih Država i osobito djelatnosti njihovih fondacija, treba »zaboraviti« na riječ filantropija, i to zbog primisli koju stereotipno nosi (američka) ideja filantropije: pomaganje bogatih, obrazovanih ljudi siromašnima. Ovakvo shvaćanje obično uključuje i ideju patronata. Marshall obrazlaže da umjesto ovako shvaćene filantropije trebamo partnerstvo, i to ravnopravne partnere, te da se politika pomaganja treba orijentirati na dugoročno razdoblje i biti okrenuta projektima koji će omogućiti razvoj mogućnosti onih kojima se pomaže.

Ovo zvuči razumno i orijentirano prije svega interesima onih kojima se pomaže. O licu i naličju filantropije mnogo se govorilo i pisalo (primjerice: Flaherty, 1992; Karl i Katz, 1987; Lagemann, 1987; Lageman, 1989), a kritičari nerijetko gotovo dijametralno suprotno procjenjuju djelovanje velikih fondacija (Fisher, 1980; Bulmer, 1984; Fisher, 1984). Ipak, čini mi se preoštrim stav da riječ »filantropija« treba zaboraviti; njezin značenje radije valja rastumačiti. Primjerice, za naše će prilike, vjerujem, biti sasvim prihvatljivo shvaćanje filantropije koje se ne ograničuje samo na akt davanja već uključuje i element djelovanja (Pifer, 1987). Filantropsko iskustvo doista jest mnogostruko i vrijedno (Payton, 1988) i ne bi ga valjalo uskraćivati u bilo kojem kontekstu, a ponajmanje »zaboraviti«.

Prije svega, uza sve teškoće, ipak je zamjetna uloga trećeg sektora u promociji vrijednosti civilnog društva. Već iz definicije civilnog društva (Perez Diaz, 1993:55) koje

sensu lato označava zbroj društveno-političkih institucija koje uključuju i ograničenu upravu ili državu koja djeluje kroz vladavinu zakona, zatim zbroj društvenih institucija kao što je tržište i udruženja zasnovanih na dobrovoljnom udruživanju autonomnih faktora, i *javne sfere u kojoj ovi faktori raspravljaju međusobno i s državom o stvarima od javnog interesa i angažiraju se u javnim aktivnostima* (podcrtala J. L.),

složit ćemo se da je ključna uloga trećeg sektora u artikulaciji zahtjeva građana kroz aktivno sudjelovanje i podizanje svijesti o postojećim problemima. U tom smislu organizacije trećeg sektora trebale bi imati važnu ulogu u ohrabrivanju različitosti i u rješavanju problema na lokalnoj razini, na koje država nije u stanju na vrijeme reagirati. Ovo je razmišljanje na tragu danas široko prihvaćenog načela supsidijarnosti¹¹ prema kojemu

»kao što ne valja pojedincima oduzimati i predavati državi one poslove koje oni mogu obavljati na vlastitu odgovornost i vlastitom marljivošću, tako je *nepravedno i vrlo škodljivo davati većemu i višemu društvu one poslove koje mogu izvršavati manje i niže zajednice* (Papa Pio XI., u: Valković, 1991, p. 54). (Podcrtala J. L.)

Indikativno je da se u radovima koji se bave problemima ove regije (McKinstry Micou i Lindsnaes, 1993) »dobrovoljne organizacije« i definiraju na osebujan način, s jakim naglaskom na aspekt razvoja civilnog društva.¹²

Ipak, situacije koje ocrtavaju krizu socijalizma, krizu razvoja i krizu socijalne države ozbiljne su i valja ih uzeti u obzir pri određivanju snage i projiciranju budućnosti trećeg sektora u nas. Najoptimističniji predlošci kazuju da će zemljama Centralne Europe trebati 20 do 30 godina da dostignu nacionalni proizvod razvijenog Zapada (Le, 1994). Nezaposlenost, siromaštvo, nasilje (da ne spominjemo rat), guše istinski entuzijizam rođen krajem osamdesetih na ovim prostorima. Postoje, zapravo, ozbiljne prijetnje slobodi na ovim prostorima. Stavovi (utopijski) o uklanjanju neprijatelja (komunista) i nada da se problemi mogu brzo riješiti kroz redovne političke mehanizme pokazali su se, u najmanju ruku, preuranjenima. Osim toga, ukazuju se konstitucionalne slabosti novih ustava koji su dvosmisleno pisani ili pisani tako da nejednako dijele grane vlasti ili se pak trodioba vlasti ne poštuje. Kontrola medija prečvrsta je za Zapadne standarde, a uzdiže se i duh tribalizma, osebujnog kolektivizma koji uzdiže koncepte domovine, nacije i krvne zajednice iznad duha građanske države. Na našim prostorima ne postoji srednja klasa na način Zapada — sloj stanovništva neizmjerljivo

11 »Načelo supsidijarnosti (*Subsisiaritaetprinzip*) sveto je načelo njemačkog ustava, poznato kao 'osnovni zakon' (*Grundgesetz*). On nosi koncept prema kojemu država može intervenirati u zadovoljavanju potreba pojedinca kada su drugi izvori pomoći (obitelj ili dobrovoljna organizacija) iscrpljeni. U praksi ovo znači da mnoge društvene službe, uključujući bolnice, vrtiće, psihijatrijsku skrb, rehabilitaciju itd. daju dobrovoljne organizacije koje velikodušno potpomaže država. Osnovni zakon ističe da država ne može osnovati socijalnu službu ukoliko na nekom području već postoji takva dobrotvorna organizacija i potiče državu da podupire nevladine organizacije da osnuju službu« (Harvey, 1995, str. 177–178).

12 Dobrovoljne organizacije definiraju se kao neprofitne i nevladine organizacije, organizirane od grupe ljudi u sferi civilnog društva, rade za dobro društva i često doprinose razvoju demokracije (podcrtala J. L.; McKinstry Micou i Lindsnaes, 1993:13).

važan za inicijative trećeg sektora. Durkheimovim rječnikom, anomija je na vratima postkomunističkih zemalja (Meštrović, 1993). U isto vrijeme slabi društvena regulativa i osnažuje se želja za stjecanjem, mijenja se vlast i ostali regulatorni mehanizmi, što uzrokuje dezorijentaciju. Postkomunizam se počinje ocrtavati kao jedinstvena situacija, prepuna problema u rješavanju kojih teško možemo osloniti na iskustva prijašnjih konfliktnih situacija. Doista treba postaviti pitanje je li, i u kojoj mjeri, demokracija univerzalni sustav koji se može prenijeti iz jedne kulture u drugu; čini se da upravo ovo važno pitanje nerijetko nedostaje u razmišljanjima i političkim izjavama o budućnosti regije u tranziciji. Valja li (Meštrović, 1993a) preispitati paradigmu koja pretpostavlja optimistički, racionalni, univerzalni, zapadno orijentiran i moderni *ethos* i suprotstaviti joj snagu »habita« (navike, običaja, sklonosti, temperamenta), antimodernističkog pojma koji naglašava moć tradicije, običaja i ostalih nekognitivnih i nereflektivnih snaga na ljudsko ponašanje?

Stoga, čini se, treba uzeti s oprezom viđenje da je izrazito oživljavanje dobrovoljnih organizacija u Centralnoj i Istočnoj Europi jedno od najvažnijih postignuća razdoblja tranzicije, jer tek ostaje da se vidi koliki će biti njihov utjecaj. Jasno je da se zemlje regije međusobno razlikuju tradicionalno, povijesno, kulturološki, religijski, te da su početne pozicije za razvoj trećeg sektora bitno različite (ili različito interpretirane¹³), pa su u nas, primjerice, snažno pod utjecajem ratnih zbivanja, izbjegličke i prognaničke krize, što nas, nažalost, doista i razlikuje od pozicije zemalja regija koje nisu zahvaćene ratom.

Imamo li u vidu sumornu perspektivu od 20–30 godina za dostizanje nacionalnog proizvoda razvijenog Zapada, bit će da se treba pomiriti i s prognozom da će nam otprilike isto vrijeme trebati da bismo dosegli razinu civilnog društva zapovijedanu istim (ponekad, čini se, ne uvijek dosljednim) kriterijima tog istog razvijenog Zapada.

Problemi razvoja trećeg sektora su brojni: neiskustvo u upravljanju i vodstvu organizacija, nepovoljno porezno reguliranje, odnos s državnim institucijama, slaba informiranost javnosti o ulozi i smislu djelovanja organizacija trećeg sektora, nedostatak dobrovoljaca.

Uz to, Wunker (1991) smatra da je rast trećeg sektora limitiran nedostatkom navike (ili čak averzijom) da se daje novac ili druga dobra, nedostatkom tradicije volontiranja, neiskustvom trećeg sektora i nedostatkom suradnje unutar trećeg sektora. Iako o davanju ne postoje točni podaci, osjeća se da malo ljudi zapravo daje svoj novac ili vrijeme u javne svrhe. Ljudi kao da i dalje očekuju od države da se pobrine za njihove potrebe. Većina građana osjeća da su siromašni i da ne mogu pomoći drugima. Donacije ne spadaju u sredstva kojima se stječe moć ili status u zajednici. U ovome se, primjerice, stanje bitno razlikuje od američke tradicije davanja i volontiranja.

13 Neslaganja ne postoje samo u slučaju naše zemlje: očito je da u slučajevima analize trećeg sektora postoji niz nedoumica koje dijelom potječu i iz različitih kulturnih sredina iz kojih potječu analitičari. Tako, primjerice, Wunker (1991), analizirajući oživljavanje trećeg sektora u Poljskoj i Mađarskoj pretpostavlja da je većina dobrovoljnog rada motivirana religijskim nečelima te da su najčešći dobrovoljci sredovječne katolkinje srednje klase. Kietlinska (1992) komentirajući ovu analizu ističe pauperizaciju kao jednu od ozbiljnih zapreka razvoju neprofitnog sektora u Mađarskoj i Poljskoj, pa se ne slaže sa stavom da sredovječne katolkinje najviše volontiraju, budući da moraju raditi i nemaju vremena. Vjerujem da bi se pauperizaciju i prezauletost održavanjem vlastite egzistencije moglo postaviti kao hipotezu slabom uključivanju u dobrovoljne aktivnosti i u nas, na što ukazuje i Bežovan (1995).

No, čini se da upravo treći sektor daje ozbiljan izazov ekološkom problemu. Uostalom, kao jedan od čimbenika »globalne revolucije udruživanja« navodi se upravo kriza okoliša. O važnosti uloge trećeg sektora u pokušaju rješavanja krize okoliša možda je dovoljno navesti samo jedan, ali dovoljno rječit primjer: godine 1987. norveška premijerka Gro Brundland predsjedavala je međunarodnoj komisiji koja je snažno naglasila potrebu za razvijanjem svijesti javnosti i vlada o potrebi za hitnom i ekstenzivnom proliferacijom strategija »održivog razvoja« (*sustainable development*), koji se najjednostavnije definira kao razvoj koji ne uništava resurse potrebne za budućnost (Fisher, 1993:2). Njegov izvještaj (**Brundtland Report**, ili zvučnijeg naziva, **Our Common Future**), smatran vjerojatno najčitanijom knjigom o propadanju okoliša (Teršelić, 1992:436), ističe da proces odlučivanja o okolišu i razvoju treba otvoriti i omogućiti sudjelovanje što većeg broja ljudi u donošenju odluka na lokalnoj i nacionalnoj razini.¹⁴

Bez obzira na isticanje važnosti uloge trećeg sektora u rješavanju problema okoliša i razvoja, čini se da u nas organizacije trećeg sektora koje se bave problemima zaštite okoliša boluju od istih problema kao i sektor u cjelini, iako je, s druge strane, jasno da je upravo djelovanje ekološkog pokreta osnažilo inicijative za osnaživanjem civilnog društva krajem osamdesetih. Tako se može pročitati da je Prvi ekološki sabor SR Hrvatske (Zagreb, ožujak 1989.) bio loše vođen, nejasnog cilja sastanka, završen u konfuziji (Oštrić, 1992:96). Još je indikativniji podatak koji proturječi svjetskom trendu povezivanja udruženja (*networking*) da su pri osnivanju Saveza zelenih Hrvatske (veljača 1990.) gotovo svi predstavnici stručnih društava i stručnjaci odustali od ulaska u Savez, čija je koncepcija ostala nejasna, pa on niti kasnije nije uspio organizirati djelotvornu koordinaciju i kontinuirano djelovanje (Oštrić, 1992:97). Nema sumnje da svojevrsna razjedinjenost unutar podsektora slabi njegovu snagu i utjecaj.

Nažalost, čini se da i recentni razvojni trendovi u Hrvatskoj ne poštuju ideju prema kojoj zaštita i unapređivanje čovjekova okoliša moraju postati dijelom planiranja društvenog razvoja. Problemi zaštite okoliša i dalje su politički nabijeni (primjerice, najnoviji slučaj oko predviđenog referenduma u Istri u vezi s izgradnjom termoelektrane »Plomin«). Vjerujem da bi organizacije trećeg sektora trebale imati ključnu ulogu u ekološki motiviranoj pobuni (Cifrić, 1990:105-106), koja počinje reagiranjem na pojedinačne probleme, pa preko proširivanja revolta na kritiku sistema i organiziranim djelovanjem vodi k reakciji institucija sistema. No **ključno** je pritom (ne bi li se »pobuna« svela na »akciju«) postojeći problem učiniti **transparentnim** ne samo stanovnicima Istre ili Bakra nego i građanima Čakovca i Osijeka, koji će **uzajamnom potporom** koja nastaje kao posljedica **povezivanja** (*networking*) različitih tijela depolitizirati situaciju i djelovati u kontekstu koji je širi od brige za čistoću vlastita dvorišta. Uz to, moguće je da se u skladu preporuka iz Ria inicijative ekoloških udruženja i potezi vlade počinju susretati.

I na kraju, ali ne i najmanje važno: imperativi »Izvještaja Brundtland« upućuju da vrijednosti održivog razvoja valja promovirati razvojem planetarne odgovornosti i ekocentrične etike kod mlade generacije (Lay, 1992:9). Ovime se implicira važnost

¹⁴ »Earth Summit« u Rio de Janeiru dao je osebujni prilog otvaranju procesa raspravljanja o okolišu i razvoju. Najdramatičniji učinak UNCED-a bio je rad nevladinih organizacija. U radu je sudjelovalo više od 20.000 sudionika koji su predstavljali 9.000 organizacija iz 171 zemlje, uz prisutnost 9.000 novinara i 450.000 posjetilaca. Iako je preko 350 sastanaka bilo unaprijed određeno, procjenjuje se da se u 14 dana održalo još oko 1000 vrlo važnih diskusija (Fisher, 1993:3).

obrazovanja za okoliš (Uzelac, 1990), koje cilja na onu generaciju na koju se zdrava okolina sutra realno najviše odnosi. Kada ostavimo statistiku po strani, čini se da nam primjeri neuspjeha malih ekoloških akcija¹⁵ (rađenih po znanom načelu »misli globalno, djeluj lokalno«) ukazuju da se, općenito, ne možemo pohvaliti zadovoljavajućom razinom ekološke svijesti. Čini mi se da značajnost ekološkog problema, osobito kada ga u kontekstu koncepcije održivog razvoja gledamo u neraskidivoj povezanosti s razvojem, uvelike podilazi akcije koje smjeraju smanjivanju pušenja, reciklaži otpada ili pošumljavanju. Rekla bih da se radi o drukčijem pristupu cjelini životnog stila (mladih ljudi), koji bi »uvedo u modu« rjeđe mijenjanje odjeće umjesto stalnog pokoravanja svakogodišnjim modnim diktatima, vožnju biciklom i pješačenje, »dnevni« umjesto »noćnog« života i slično; ukratko, propagiranje svojevrsnog alternativnog, »održivog« životnog stila.

LITERATURA:

- Anheier, H. K. (1988). The public sector and the private: Organizational Choice and the third sector in Europe. In: **1988 Spring research forum** (Ur.). Washington, D.C.: The Independent Sector, 558–573.
- Anheier, H. K. i Siebel, W. (1990). **The third sector: Comparative studies of nonprofit organizations**. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Bežovan, G. (1995). Neprofitne organizacije i kombinirani model socijalne politike. **Revija za socijalnu politiku**, 2(3):195–214.
- Bulmer, M. (1984). Philanthropic foundations and the development of the social sciences in the early twentieth century: A reply to Donald Fisher (debate). **Sociology**, 18(4):572–579.
- Crow, G. P. i Allan, G. (1995). Community types, community typologies and community time. **Time & Society**, 4(2):147–166.
- Curti, M. (1973). Philanthropy. U: Weiner, P. P., ed. **The dictionary of the history of ideas**. Macmillan Publishing Company.
- Douglas, J. (1983). **Why charity? The case for a third sector**. Beverly Hills: Sage Publications.
- Etzioni, A. (1973). The third sector and domestic missions. **Public Administration Review**, 33:314–323.
- Fisher, D. (1980). American philanthropy and the social sciences in Britain, 1919–1939; The reduction of a conservative ideology. **Sociological Review**, 28(2):277–315.
- Fisher, D. (1984). Philanthropic foundations and the social sciences: A response to Martin Bulmer. **Sociology**, 18(4):580–587.
- Fisher, J. (1993). **The road from Rio. Sustainable development and the nongovernmental movement in the Third world**. Westport: Praeger.

¹⁵ U razgovoru s dr. Vinkom Uzelac, koja priprema novu knjigu o problemima obrazovanja za očuvanje okoliša, doznala sam da odgojitelji, nastavnici i djecu najviše smeta svojevrsno »oskrvnuće« njihovih malih ekoloških akcija. Tako se u začetku djeci zapravo daje izrazito pesimistična ekološka poruka: što god mi dobro učinili, uvijek ima onih koji mogu s manje napora učiniti veću štetu. Sličan je i primjer studentice pedagogije Ksenije Turk koja je (u Rijeci 1995. godine u okviru kolegija Pedagogija slobodnog vremena) osmislila »ekološku radionicu« s predškolskom djecom, na kraju koje su djeca zasadila stablo trešnje u vrtu dječjeg vrtića i uspjela ga nekoliko dana s veseljem promatrati i zalijevati. Pravi »kraj« radionice dogodio se čupanjem stabla.

- Flaherty, S. L. Q. (1992). Philanthropy without borders: US private foundation activity in Eastern Europe. *Voluntas*, 3(3):335-350.
- Harvey, B. (1995). *Networking in Europe*. NGVO.
- Humphreys, K. i Rappaport, J. (1994). Researching self-help/mutual aid groups and organizations: Many roads, one journey. *Applied & Preventive Psychology*, 3:217-231.
- Karl, B. D. i Katz, S. N. (1987). Foundations and ruling class elites. *Daedalus*, 116(1):1-40.
- Kietlinska, K. (1992). Comment on Stephen M. Wunker »The promise on non-profits in Poland and Hungary: an analysis of third sector renaissance«. *Voluntas*, 3(3):365-374.
- Knowles, L. L. (1995). A conversation with Miklós Marschall. *Foundation News & Commentary*. January/February 1995: 13-15.
- Lay, V. (1992). Održivi razvitak i društvene promjene. Prilozi rekonceptualizaciji današnjeg tipa razvitka. *Socijalna ekologija*, 1(1):1-18.
- Lagemann, E. C. (1987). The politics of knowledge: The Carnegie corporation and the formulation of public policy. *History of education quarterly*, 27(2):205-220.
- Lagemann, E. C. (1987). *The politics of knowledge: The Carnegie corporation, philanthropy and public policy*. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press.
- Le, E. (1994). *The voluntary sector in post-communist East Central Europe*. Washington, D.C.: CIVICUS (World Alliance for Citizen Participation).
- Levitt, T. (1973). *The third sector. New tactics for a responsive society*. New York: Amacom.
- Meštrović, S. (1993). *Habits of the Balkan heart: social character and the fall of Communism*. College Station: Texas A&M University Press.
- Meštrović, S. (1993a). *The road from paradise: prospects for democracy in Eastern Europe*. Lexington: University Press of Kentucky.
- McKinstry Micou, A. i Lindsnaes, B. (1993). *The role of voluntary organisations in emerging democracies: Experience and strategies in Eastern and Central Europe and in South Africa*. Copenhagen: Danish Centre for Human Rights i Institute for international education.
- Nielsen, W. (1979). *The endangered sector*. New York: Columbia University Press.
- O'Neill, M. (1989). *The Third America. The emergence of the nonprofit sector in the United States*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Oštrić, Z. (1992). Ekološki pokreti u Jugoslaviji. Grada za proučavanje razdoblja 1971-1991. *Socijalna ekologija*, 1(1):83-104.
- Payton, R. (1988). *Philanthropy. Voluntary action for the public good*. New York: American Council on Education, Macmillan Publishing Company.
- Pifer, A. (1987) Philanthropy, voluntarism and changing times. *Daedalus*, 116(1):119-131.
- Salamon, L. M. (1993). The global associational revolution: The rise of the third sector on the world scene. *The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, Occasional Paper No.15*. Baltimore: Johns Hopkins University Institute for Policy Studies.
- Salamon, L. M. i Anheier, H. K. (1992) In search of the nonprofit sector. I: The question of definitions. *Voluntas*, 3(2):125-151.
- Teršelić, V. (1992). Nevladine organizacije u procesu priprema za »Earth Summit«. *Socijalna ekologija*, 1(3):436-437.
- Uzelac, V. (1990). *Osnove ekološkog odgoja*. Zagreb: Školske novine.
- Valković, M./ur/. (1991) *Sto godina Katoličkog socijalnog nauka*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Weisbrod, B. A. (1988). *The nonprofit economy*. Cambridge: Harvard University Press.
- World Commission on Environment and Development (1987). *Our common future*. Oxford — New York: Oxford University Press.
- Wunker, S. M. (1991) The promise of non-profits in Poland and Hungary: an analysis of third sector renaissance. *Voluntas*, 2(2):89-107.

THE THIRD SECTOR: A FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY AND ACTIVITIES IN ENVIRONMENTAL ISSUES

Jasminka Ledić
Faculty of Education, Rijeka

Summary

In this paper the third sector (group of organizations which are, according to the structural-operational definition, defined as formal, private, nonprofit, self-governing and voluntary) is considered as a suitable framework for the development of civil society and activities in the field of environmental protection. "The global associational revolution" which emerged as a result of the welfare-state crisis, crisis of development, crisis of environment and crisis of socialism, showed the proliferation of the third sector in the states in transition as well, generating specific problems and obstacles to the development of the sector. The situation in Croatia, described differently in literature, is burdened with war circumstances. In spite of the difficulties, the third sector is seen as the field for environmental initiatives, especially as regarded through the sustainable development strategy which implies opening of environmental decision making process to the general public. Environmental initiatives in the third sector are, unfortunately, relatively weak, because of the general context in which they occur. However, this should not stop extremely important educational activities for the "sustainable" life style.

Key words: civil society, environment, third sector

DER DRITTE SEKTOR: RAHMEN FÜR DIE ENTWICKLUNG DER ZIVILGESELLSCHAFT UND DES UMWELTBEWUSSTEN HANDELNS

Jasminka Ledić
Pädagogische Hochschule, Rijeka

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird der "dritte Sektor" (eine Gruppe von Organisationen, die im Rahmen der strukturell-operationellen Definition als formell, privat, nicht-profitabel, selbstverwaltet und freiwillig bestimmt werden) als geeigneter Rahmen für die Entwicklung der Zivilgesellschaft und des umweltbewussten Handelns betrachtet. "Die Weltrevolution der Assoziierung", bedingt durch die Krise des Wohlfahrtsstaates und der wirtschaftlichen Weiterentwicklung, sowie durch die Umweltkrise und Krise des Sozialismus, spiegelte sich in starker Zunahme des "dritten Sektors" in allen Transitionsländern wider, wobei sich spezifische Probleme und Hindernisse für die Entwicklung dieses Sektors ergaben. Die Lage in Kroatien, in der Fachliteratur unterschiedlich dargestellt, wird zusätzlich durch Kriegsumstände erschwert. Trotz Schwierigkeiten wird der "dritte Sektor" als geeignetes Feld für die Entwicklung umweltbewussten Handelns angesehen, besonders wenn man die Möglichkeiten einer nachhaltigen Entwicklung bedenkt, in deren Rahmen der Entscheidungsprozeß im Bereich des Umweltschutzes einer möglichst breiten Öffentlichkeit zugänglich gemacht werden soll. Die im "dritten Sektor" unternommenen Umweltschutzinitiativen sind leider in Kroatien noch immer schwach, da sich der Gesamtkontext, in dem sie stattfinden, auf deren Erfolg ziemlich negativ auswirkt. Dies soll jedoch nicht die äußerst wichtigen Aktivitäten in der Erziehung zu einem "nachhaltigen" Lebensstil aufhalten.

Grundausrücke: der dritte Sektor, Umweltschutz, Zivilgesellschaft